

**MA'NAViy- AXLOQiy TARBIYA TUSHUNCHASI VA UNING
IJTIMOIY- PSIXOLOGIK AHAMIYATI****Beginkulov Umidjon Boirovich**

GulDu mustaqil tadqiqotchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18163102>

Annotatsiya. Ushbu maqola "Ma'naviy-axloqiy tarbiya tushunchasi va uning ijtimoiy-psixologik ahamiyati" mavzusini o'z ichiga oladi. Maqolada ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy tushunchalari, uning shaxs va jamiyat hayotidagi roli, shuningdek, psixologik salomatlikka ta'siri tahlil qilinadi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya insonning ichki dunyosini rivojlantirish, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish va ijtimoiy mas'uliyatni anglash jarayonidir. Ushbu jarayon ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash, jamiyatda barqarorlikni ta'minlash va ijtimoiy muammolarni hal etishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, maqolada ma'naviy-axloqiy tarbiyaning psixologik ahamiyati, o'z-o'zini anglash va emotsional barqarorlikni oshirishdagi roli ko'rsatiladi.

Muammolar va ularni hal etish yo'llari ham muhokama qilinadi. Umuman olganda, maqola ma'naviy-axloqiy tarbiyaning shaxs va jamiyat uchun zarurligini ta'kidlaydi va uning rivojlanishi uchun zarur chora-tadbirlarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, qadriyat, milliy udum, axloq, jamiyat, axloqsizlik, muammo, ijtimoiy munosabat, shaxs, inson.

Аннотация. Данная статья посвящена теме «Понятие духовно-нравственного воспитания и его социально-психологическое значение». В статье анализируются основные понятия духовно-нравственного воспитания, его роль в жизни личности и общества, а также его влияние на психологическое здоровье. Духовно-нравственное воспитание – это процесс развития внутреннего мира человека, формирования нравственных ценностей и понимания социальной ответственности. Этот процесс важен для укрепления социальных связей, обеспечения стабильности в обществе и решения социальных проблем. В статье также показана психологическая значимость духовно-нравственного воспитания, его роль в повышении самосознания и эмоциональной устойчивости. Обсуждаются также проблемы и пути их решения. В целом, статья подчеркивает необходимость духовно-нравственного воспитания для личности и общества и предлагает необходимые меры для его развития.

Ключевые слова: духовность, ценность, национальная традиция, нравственность, общество, безнравственность, проблема, социальные отношения, личность, человек.

Abstract. This article covers the topic "The concept of spiritual and moral education and its socio-psychological significance". The article analyzes the basic concepts of spiritual and moral education, its role in the life of the individual and society, as well as its impact on psychological health. Spiritual and moral education is the process of developing a person's inner world, forming moral values, and understanding social responsibility. This process is important in strengthening social ties, ensuring stability in society, and solving social problems. The article also shows the psychological significance of spiritual and moral education, its role in increasing self-awareness and emotional stability. Problems and ways to solve them are also discussed. In general, the article emphasizes the necessity of spiritual and moral education for the individual and society and suggests necessary measures for its development.

Keywords: spirituality, value, national tradition, morality, society, immorality, problem, social relationship, individual, human.

Axloq kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyoti davomida vujudga kelib, tarkib topgan, takomillashib kelgan me'yor va qoidalaridan iborat bo'lib, ular kishilarning jamiyatga bo'lgan munosabatlarini tartibga soladi. Bu me'yor va tartib qoidalar kishilardan jamiyat uchun zarur bo'lgan axloqqa ega bo'lishlikni talab qiladi. Shunga muvofiq, biror shaxsning xulq-atvori, yurish-turishiga axloqli yoki axloqsiz deb baholashga imkon beradi.

Axloqiy tarbiya — shaxs dunyoqarashini shakllantirishning muhim omili. Shaxs dunyoqarashining shakllanishida ma'naviyaxloqiy tarbiya muhim o'ringa ega bo'lib, uni samarali tashkil etish o'quvchida ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirishga yordam beradi.

Axloqiy tarbiya muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlarini o'quvchilar ongiga singdirish, ularda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari hamda axloqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri sanaladi. Axloqiy tarbiyaning asosi axloq va axloqiy me'yorlardir.

Axloq (lotincha „moralis“ — xulq-atvor ma'nosini bildiradi) ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari yig'indisi. Axloqiy me'yorlar to'g'risidagi bilimlar o'quvchilar ongiga ta'lim va tarbiya jarayonida singdirilib boriladi. Axloqiy tarbiyaning natijasi o'quvchilarda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari va axloqiy madaniyatning shakllanishida ko'rinadi.

„Axloq“, „xulq“ va „atvor“ so'zlari arabcha so'z bo'lib, ular o'zbek tilida ham o'z ma'nosida qo'llaniladi. Ayrim odamlar „Axloq — kishilarning har bir jamiyatga xos xulq me'yorlari majmuyi“ deyishsa, boshqalar yesa „Axloq — ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, hamma sohalarda kishilarning xatti-harakatlarini tartibga solish funksiyasini bajaradi“, deyishadi. Axloq me'yorlari xulq-atvorning regulyatori sifatida odat me'yorlariga zid xatti-harakat axloqsizlik harakati deb qaraladi. Shunisi ham borki, huquq majburiy bo'lsa, axloq ixtiyoriydir. Axloqiy tarbiya odamlarni nomusli vijdonli, adolatli, vatanparvar, mehnatsevar bo'lishga o'rgatadi. Axloqiy tarbiyada yaxshi xulqni takomillashtirish uchun kurashiladi. Xalq ta'limi tizimida o'qitish tarbiyalanuvchilarning axloqiy mukammallashishi bilan bog'liq bo'ladi.

Ularda ong bilan xulq birligi tarbiyalanadi. Shaxsning jamoat va vatanga, mehnatga, kishilarga, o'z xulqiga munosabatlari quyidagilarda o'z aksini topgan:

- a) jamiyatga, vatanga muhabbat va sadoqatni tarbiyalash;
- b) mehnatga axloqiy munosabatni tarbiyalash;
- d) atrofdagi kishilarga axloqiy munosabat, yuqori muomala madaniyatiga ega bo'lgan shaxsni shakllantirish;
- e) shaxsning o'ziga, o'z xulqiga axloqiy munosabatni tarbiyalash.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimida ma'naviy-axloqiy his-tuyg'ular inson tomonidan, uning hovea-hodisalar, kishilar hamda o'z xulqiga nisbatan his-tuyg'ularni uyg'otishga rag'bat paydo qiluvchi tarbiyaviy ishlar tizimli tashkil etilgandagina samarali kechadi. Mazkur tizimda xulq-atvorni shakllantirishga oid tarbiyaviy ishlar aks etadi. Shunga ko'ra ma'naviy-axloqiy xulq-odobga doir xislatlarni shakllantirishga undovchi rag'bat bilan hosil bo'ladigan faoliyat eng asosiy bo'lib hisoblanadi. Shuningdek, o'quvchida ma'naviy-axloqiy xislatlarni shakllantirishga nisbatan ehtiyoj bo'lishi shart. Demak, ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida uyushtiriluvchi tadbirlar xulq-odobga doir xatti-harakatlar zanjiridan iborat bo'ladi.

Ma'naviy- axloqiy xatti-harakatlar esa o'quvchi tomonidan axloqiy me'yor va tamoyillar mohiyatini o'rganish, ularni anglab yetishdan iboratdir.

Axloq-odob insonning jamiyatga bo'lgan munosabatining negizini tashkil etadi. Shuning uchun ham o'quvchida jamiyatga bo'lgan hurmatni yuksaltirish mustaqilligimizni mustahkamlashga, axloqiy madaniyat egasi bo'lishga, axloqiy ongini, o'zini o'zi anglab yetishga, yaxshi insonlarga bo'lgan e'tiqodni rivojlantirishga olib keladi. Maktab o'qituvchilari dars va darsdan tashqari jarayonlarda do'stlik, hamjihatlik, hamkorlik, bir-birini qo'llab-quvvatlash, birovning dardiga darmon bo'lish kabi fazilatlar xalqimiz va millatimiz kuch- qudratining asosi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy taraqqiyotning negizi ekanligini o'z o'quvchilariga tushuntirishlari darkor.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya — shaxsda yuksak insoniy fazilatlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, xulq-atvor mezonlarini shakllantirish jarayoni. Bu tarbiya insonning jamiyatga munosabatini belgilab, ijtimoiy barkamollikni ta'minlaydi, psixologik barqarorlik, o'z-o'zini anglash va to'g'ri dunyoqarashni shakllantirish orqali jamiyatni jipslashtirishda muhim o'rin tutadi.

Ma'naviyat - insonning dunyoqarashi, e'tiqodi va ma'naviy olamini anglatadi.

Axloq - jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor qoidalari va me'yorlari majmui.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya - yosh avlodda yaxshilik, halollik, vatanparvarlik, mas'uliyat va hurmat kabi fazilatlarni qaror toptirish.

Ijtimoiy-psixologik ahamiyati:

Shaxsni shakllantirish: Komil insonni tarbiyalash, o'smirlarning ijtimoiy moslashuvi.

Ijtimoiy barqarorlik: Jamiyatda jinoiyatchilik va axloqsizlikning oldini olish, sog'lom muhit yaratish.

Dunyoqarash: Milliy urf-odatlar va qadriyatlarga hurmat bilan yondashuvni rivojlantirish.

Psixologik yetuklik: Shaxsning o'z xulq-atvorini boshqarish va to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmasi.

Ma'naviy qadriyatlar va milliy o'zlikni anglashning tiklanishi, biror-bir jamiyat imkoniyatlarini, odamlar ongida ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirmay hamda mustahkamlamay turib, o'z istiqbolini tasavvur eta olmaydi. Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar mobaynida yaratilib kelingan g'oyat ulkan, bebaho ma'naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan nihoyatda muhim vazifa bo'lib qoldi. Biz ma'naviy qadriyatlarning tiklanishini, milliy o'zlikni anglashni xalqning ma'naviy sarchashmalariga, uning ildizlari bilan uzviy bog'liq, tabiiy jarayon deb hisoblaymiz. Jamiyatimizning, xalqimizning ming yillik ma'naviy-axloqiy yuksalish tajribasini o'zida jamlagan Islom madaniyatini tiklash o'z taqdirini o'zi belgilash, tarixiy xotiraga, madaniy-tarixiy birlikka yega bo'lish yo'lidagi g'oyat muhim qadam bo'ldi. Ma'naviy qadriyatlarning yana bir qudratli manbayi an'anaviy oila va qarindoshlik munosabatlari odobidan iboratdir. Kattalarni hurmat qilish, o'zaro yordamlashish, kelajak avlod haqida g'amxo'rlik qilish hamisha uning asosiy qoidalari bo'lib kelgan.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya – ma'naviy ongini bir maqsadni ko'zlab tarkib toptirish, axloqiy tuyg'ularni rivojlantirish hamda xulq-atvor ko'nikmalari va odatlarini hosil qilishdan iborat. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsadi jamiyat talablariga bog'liq bo'lib, bu talablar o'z navbatida ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanish darajasi va jamiyatda yoshlarni o'qitish va tarbiyalash ishlarining hammasi yosh avlodda ma'naviy axloq va e'tiqodni shakllantirishga, ularni Vatanga cheksiz sadoqat ruhida tarbiyalashga xizmat qilishi lozim. Yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tuzimini takomillashtirishda boshlang'ich maktab muhim o'rin egallaydi.

Insonning jamiyatga bo'lgan munosabatini shakllantirish, salbiy illatlarga qarshi nafrat uyg'otish, ongli intizomni tarbiyalash, komil insonni voyaga yetkazish kabilar axloqiy tarbiyaning vazifalaridir. Axloqiy tarbiya vazifalaridan yana biri insonning jamiyatga bo'lgan munosabatini yuqori pog'onaga ko'tarishdir. Iymon va insof, so'z va ish birligi, insonparvarlik – yangi qurilayotgan jamiyatning asosiy xususiyatlari bo'lib qoladi. Shunday ekan, jamiyat va xalq manfaati, uning baxt-saodati uchun kurashish mas'uliyatini har bir fuqaro teran his etishi va unga amal qilishi lozim. Yoshlarni tarbiyalashda sharqona va milliy axloq- odob normalari asosida ish yuritish bilan birga jamiyatga hurmat, mustaqillikni mustahkamlash, insonlarga insoniy munosabatda bo'lish kabi fazilatlarni singdirish taqozo etiladi. Bu vazifalarni amalga oshirish o'quvchilarning jamiyatga bo'lgan munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyatga egadir.

O'quvchilarni jamiyat manfaati uchun qilinadigan mehnatga ilhomlantirish o'qituvchining eng muhim vazifasi hisoblanadi. O'quvchining jamiyatga bo'lgan munosabatida milliy birlik, birdamlik va hamkorlik tuyg'ulari, turli xalqlarga bo'lgan hurmat kabilar yaqqol namoyon bo'lishi zarur. Axloq-odob insonning jamiyatga bo'lgan munosabatining negizini tashkil etadi. Shuning uchun ham o'quvchida jamiyatga bo'lgan hurmatni yuksaltirish mustaqilligimizni mustahkamlashga, axloqiy madaniyat egasi bo'lishga, axloqiy ongini, o'zini o'zi anglab yetishga, yaxshi insonlarga bo'lgan e'tiqodni rivojlantirishga olib keladi. Maktab o'qituvchilari dars va darsdan tashqari jarayonlarda do'stlik, hamjihatlik, hamkorlik, bir-birini qo'llab-quvvatlash, birovning dardiga darmon bo'lish kabi fazilatlar xalqimiz va millatimiz kuch-qudratining asosi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy taraqqiyotning negizi ekanligini o'z o'quvchilariga tushuntirishlari darkor.

Qadriyatlar — inson uchun ahamiyatli bo'lgan millat manfaatlari yo'lida xizmat qiladigan yerkinlik, ijtimoiy adolat, tenglik, haqiqat, ma'rifat, go'zallik, yaxshilik, halollik, burchga sodiqlik singari fazilatlarni o'zida mujassamlashtiradi. Qadriyatlar o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi, ya'ni:

- tabiiy qadriyatlar (yashash uchun zarur bulgan tabiiy shart-sharoitlar);
- iqtisodiy qadriyatlar (ishlab chiqarish kuchlari va vositalari);
- ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar (yerkinlik, tenglik, adolat, tinchlik, hamkorlik);
- ilmiy qadriyatlar (bilimlar, tajribalar, yutuqlar);
- falsafiy qadriyatlar (g'oyalar, mafkuralar, konsepsiyalar);
- badiiy qadriyatlar (san'at, adabiyot, madaniyat);
- diniy qadriyatlar (iymon, ye'tiqod, vijdon, savob).

Shu bilan birga, fanda qadriyatlarning milliy va umuminsoniy turlarga ajratilishi an'ana tusiga kirgan. Milliy qadriyatlar ma'lum bir millat, xalq va yelatlarining o'z tarixiy taraqqiyotida yaratadigan barcha moddiy va madaniy (ma'naviy) boyliklari yig'indisidan iboratdir.

Qadriyatlar turli-tuman bo'lib, bular ichida „eng oliy qadriyat — inson“ hisoblanib, qolgan barcha qadriyatlar unga xizmat qiladi. Inson qadriyatining ma'naviy, tarixiy hamda ta'limiy jihatlari o'ziga xos yangicha fikrlash va yondoshishlarga asoslanadi. Jamiyatda milliy qadriyatlarni o'z qalbida mustahkam saqlash, atrof-muhit, tabiat va hayotni go'zal, farovon qilish, demokratiya asoslari hamda jamiyatda amal qilayotgan progressiv g'oyalar buyuk qadriyat hisoblanadi. Inson qadriyati uning dastavval o'z-o'ziga va shu jamiyatga bo'lgan hurmati hamda munosabati, xulq-atvori bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Bu insonga o'z xulq-atvorini tartibga solishi, o'ziga nisbatan talabchanlik va nazoratni kuchaytirishga imkon beradi. Insonning shaxsiy qadriyatini milliy qadriyatlardan kelib chiqadigan ijtimoiy xususiyatlardan bo'lib, uni yuksaklikka olib boruvchi oliyjanob bir kuchdir.

Shu jihatdan qadriyatlar insonning ijtimoiy erkinligini va ma'naviy pokligini ta'minlovchi bir buyuk manbadir. Bir so'z bilan aytganda, mutafakkir olimlar yuksak ma'naviy qadriyatlarni umuminsoniy qadriyatlar doirasida talqin yetdilar va targ'ib qildilar, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida ma'naviy omillarni yuksak baholadilar.

Shu ma'noda o'sib kelayotgan yosh avlodda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarkib toptirish zaruriyati yuzaga keldi. Axloq kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyoti davomida vujudga kelib, tarkib topgan, takomillashib kelgan me'yor va qoidalardan iborat bo'lib, ular kishilarning jamiyatga bo'lgan munosabatlarini tartibga soladi. Bu me'yor va tartibqoidalar kishilardan jamiyat uchun zarur bo'lgan axloqqa ega bo'lishlikni talab qiladi. Axloq insonning dunyoqarashi, xulqini belgilovchi insoniy fazilatdir. Shu bois dunyoqarash o'zgarmaguncha inson ham o'zgarmaydi.

O'zbek milliy pedagogi Abdulla Avloniy axloqqa quyidagicha ta'rif beradi: „Axloq insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmdur. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va isbotlar ila bayon qiladigan kitob axloq deyilur“.

Axloq — inson hayotida o'z-o'zini idora qilish me'yorlarini, boshqalar bilan munosabatda bo'lish madaniyatini, halol ishlab, to'g'ri hayot kechirish mezonlarini o'rgatadi.

Axloq — tarixiy hodisa. Axloqiy qonun-qoidalar barcha zamonlar uchun bir xil, o'zgarmas bo'lishi mumkin yemas. Muayyan jamiyat uchun ayrim axloqiy qoidalar to'g'ri bo'lsa, boshqa davrga kelib noto'g'ri bo'lib qolishi mumkin. O'zbekona, milliy axloqda otabobolarimizning tarixiy tajribalari, davrlar sinovidan o'tgan saboqlari va bizga doimo madad bo'lib turgan ruhiy quvvatlari jamuljamdir. Mustaqil mamlakatimizning kelajagi uchun ma'naviyati yuksak, barkamol insonlar zarur. Barkamol insonni axloqiy tarbiyalash, voyaga yetkazish haqida mutafakkirlarimiz bir qator asarlar yaratishgan.

Chunonchi, Kaykovusning „Qobusnoma“, Sa'diyning „Guliston“, „Bo'ston“, Amir Temurning „Temur tuzuklari“, Abdurahmon Jomiyning „Bahoriston“, Alisher Navoiyning „Mahbub ul-qulub“, Husayn Voiz Koshifiyning „Axloqi muhsiniy“ va boshqalarni ko'rsatishimiz mumkin. O'zbekiston mustaqillikka yerishgandan so'ng ta'limtarbiya sohasida jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi.

Ta'lim-tarbiyada milliy qadriyatlarni shakllantirish va rivojlantirish asosiy o'rinni egalladi. Tariximiz, madaniyatimiz, milliy urf-odatlariga e'tibor kuchaydi. Bugungi kun yoshlari mustaqilligimizni mustahkamlashda o'z e'tiqodi, g'ayrat-shijoati, madaniyati, bilimi va ularni tatbiq etish mahorati bilan ajralib turadilar. Ular jamiyatda, jamoada xalqlar va millatlar o'rtasida do'stlik, sog'lom turmush tarzini yaxshilashga qaratilgan muhitni vujudga keltirishga intiladilar.

Xulosa qilib aytganda, ma'naviy-axloqiy tarbiya jamiyat a'zolarining o'zaro ishonchi, hurmati va yuksak ma'naviyati orqali jamiyat taraqqiyotini ta'minlaydi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya har bir shaxsning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan jarayondir.

Uning ijtimoiy va psixologik ahamiyati inson hayotining turli jabhalarini qamrab oladi.

Ushbu jarayonda yuzaga keladigan muammolarni hal etish orqali biz farovon va barqaror jamiyatni yaratishda o'z hissamizni qo'shishimiz mumkin. Ma'naviyat va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish orqali biz nafaqat o'zimizni, balki atrofimizdagi jamiyatni ham yaxshilashga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Milliy istiqlol mafkurasi - xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. - Toshkent, O'zbekiston, 2000.
2. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. - Toshkent, O'zbekiston, 2000.
3. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. - Toshkent, O'qituvchi, 1992.
4. Pedagogika nazariyasi va tarixi darslik. Toshkent-2010